

Іваненко А.О.

Національний університет «Чернігівський колегіум» імені Т.Г. Шевченка

СУДОВА ПРАКТИКА ЗАХИСТУ ПРАВ ТА ІНТЕРЕСІВ НЕПОВНОЛІТНІХ ОСІБ У РАЙХСКОМІСАРІАТІ «УКРАЇНА» ТА ВІЙСЬКОВІЙ ЗОНІ ОКУПАЦІЇ (1941–1944 РР.)

Держава завжди певним чином піклується про неповнолітніх осіб, видаючи та санкціонує з цього приводу нормативно-правові акти. Не став виключенням із цього правила і період нацистської окупації території України, коли під сумнів був поставлений факт існування нашого народу, а німецька адміністрація основним засобом впливу на місцеве населення здебільшого використовувала позасудові репресивно-каральні засоби впливу на поведінку місцевого населення. В арсеналі засобів впливу на місцевий соціум використовувалися і судові органи, працівники яких, діючи виключно в руслі виданих німецькою стороною нормативних установок, здійснювали захист прав та інтересів неповнолітніх осіб. Для врегулювання цивільних правовідносин місцевого населення окупаційною адміністрацією було створено цивільні суди. Аналіз та узагальнення цивільної судової практики в Райхскомісаріаті «Україна» та військовій зоні окупації засвідчує, що в окупаційний період надзвичайно поширеними були справи про виплату аліментів.

У статті автор доходить висновку, що одним із засобів впливу на місцевий соціум РКУ та ВЗО використовувалися і судові органи, працівники яких, діючи виключно в руслі виданих німецькою стороною нормативних установок, здійснювали захист прав та інтересів неповнолітніх осіб. Здебільшого рішення судових органів цих окупаційних зон стосувалися аліментних платежів на утримання неповнолітніх осіб. Ці виплати призначалися як у грошовій, так і в натуральній формах. У разі необхідності судові органи РКУ та ВЗО могли проводити процедуру усиновлення.

Автор зазначає, що цивільними суддями подекуди неоднорідно застосовувалися діючі нормативно-правові акти. Зокрема, це стосувалося процедури усиновлення неповнолітніх осіб, різних рівнів аліментних платежів і матеріальних зобов'язань, покладених на осіб, визнаних винними у розірванні шлюбу.

Ключові слова: неповнолітній, шлюб, батьки, аліменти, кошти, суд.

Постановка проблеми. Держава завжди певним чином піклується про неповнолітніх осіб, видаючи та санкціонує з цього приводу нормативно-правові акти. Не став виключенням із цього правила і період нацистської окупації, коли під сумнів був поставлений факт існування нашого народу, а німецька адміністрація основним засобом впливу на місцеве населення здебільшого використовувала позасудові репресивно-каральні засоби впливу на поведінку місцевого населення. В арсеналі засобів впливу на місцевий соціум використовувалися і судові органи, працівники яких, діючи виключно в руслі виданих німецькою стороною нормативних установок, здійснювали захист прав та інтересів неповнолітніх осіб.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Зазначена проблема ще не стала предметом окремих досліджень як вітчизняних, так і зарубіжних дослідників, багато з яких ще продовжують пра-

цювати у виключно чорно-білому, віктимному ключі. Виключенням із цього загального правила є окремі публікації та розділи монографій О. Гончаренка [1; 2; 3; 4; 5] та М. Куницького [38], але детального аналізу судових справ досі виконано не було.

Виклад основного матеріалу дослідження. Для врегулювання цивільних правовідносин місцевого населення окупаційною адміністрацією було створено цивільні суди. Аналіз та узагальнення цивільної судової практики в Райхскомісаріаті «Україна» (далі – РКУ) та військовій зоні окупації (далі – ВЗО) засвідчує, що в окупаційний період надзвичайно поширеними були справи про виплату аліментів. В основному позовні заяви надходили від жінок, які утримували дітей самостійно після розлучення, а батько не приймав фінансової участі. Майже всі подані позови були схвалені. Для вирахування суми аліментів до

уваги брали матеріальний стан позивачки і відповідача, потреби як матері, так і дитини.

На території РКУ та ВЗО на основі діючих положень, які регулювали шлюбно-сімейні відносини, на одну дитину виплачувалося 25% заробітної плати, на двох дітей – 30% [15, арк. 38–40; 24; 27; 17; 16]. Час від часу через нестабільність доходів відповідачів позивачі вимагали в якості аліментів певну сталу суму, а не відсоток від заробітної плати [23]. Вимоги позивачок не завжди відповідали можливостям відповідачів. Так, Н. Козаченко вимагала від Т. Козаченка виплату 400 крб на місяць у якості аліментів, аргументуючи цю суму тим, що, окрім роботи на фабриці, відповідач працює вдома і отримує до 1000 крб на день. Під час судового засідання не було доведено роботу Т. Козаченка понаднормово, тому суд виніс рішення про виплату стандартного відсотку [20]. Аналогічну суму у 400 крб вимагала від відповідача М. Чигир. Вона прагнула підняти рівень оплати аліментів, які були призначені ще радянським судом, намагалася змінити ставки аліментів від зафіксованих 25% до сталої суми, але шліхтер м. Полтави рішення радянського суду не змінив [19].

Зазвичай виплата аліментів відбувалася вже після офіційного розірвання шлюбу, але в матеріалах позову У. Касьян проти Ю. Касьян немає таких відомостей. Чоловік бив жінку, виганяв з дому із дітьми, після цього вони перед головою району склали добровільну угоду, в якій зобов'язувалися до мирного співіснування, чого не було виконано. У добровільній угоді, яка долучалася до матеріалів справи, було зазначено, що винний у невиконанні угоди понесе відповідальність, але про її конкретну міру у справі вказано не було. Чоловік так і не дозволив дружині повернутися додому. На засіданні мирового суду Луцького району чоловіка зобов'язали повернути належні жінці речі та виплачувати щомісяця на кожную дитину по 300 крб до досягнення ними 16-річного віку [11].

Позов П. Жаботинської до С. Макарця закінчився рішенням суду про виплату 30% заробітної плати на утримання двох дітей. Автор звертає увагу на початкові дати виплат, які вимагала позивач, і які зрештою були встановлені судовим рішенням. Дата написання заяви вказана 20 січня 1943 р., а датою початку виплат позивачка вказує квітень 1942 р. Суддя ж стартом виплат визначив грудень 1942 р. [24].

Виключенням стала справа, де у позові зазначалася наявність двох дітей, одному з яких виповнилося на той час менше двох місяців. При цьому суд

зобов'язав батька виплачувати лише 25% заробітної плати із зазначенням «на утримання старшого сина». Після оголошення рішення судді було внесено окрему правку про те, що відповідач виплатив позивачці 590 крб, і виконання рішення суду відтерміновується з 21 січня до 14 червня 1943 р. [25].

Судовими рішеннями не позбавлялися аліментів діти, які народилися протягом 302 днів після розлучення їх батьків. Цивільна справа Г. Убий-собаки до Я. Романа стосувалася скоріше не так суми аліментів, яку, як виявилось під час судового засідання, відповідач регулярно сплачував, а скоріше того, що відповідачка просила надсилати кошти за її місцем проживання (Решетилівський район, Лиман 2-й), а не за місцем проживання відповідача (м. Полтава). Ця справа була розглянута за 3 дні: 1 січня було подано заяву, а 4 січня – винесено рішення [21; 20].

Аліменти надавалися дітям, батьки яких ніколи не перебували у шлюбі, за можливості підтвердження батьківства [7]. Підтвердження батьківства могло бути суто формальним, як у позові Н. Усенко до М. Ніколаєва. Чоловік був одружений, ніколи не проживав із позивачкою сім'єю, але не зміг ніяким чином підтвердити те, що він не є батьком дитини. Цікаво те, що за радянської влади під час першого позову жінки суд зобов'язав виплачувати М. Ніколаєва аліменти, але після приходу німецької влади на територію України чоловік припинив виплати. Взимку 1943 р. Н. Усенко звернулася вже до шліхтера м. Полтава, який присудив аліментні виплати у розмірі 25% від заробітної плати відповідача [26].

Аналогічним присудженням 25% заробітної плати закінчився і позов М. Торопівської до П. Лимаря. Пара не реєструвала шлюб, відповідач навіть намагався довести відсутність відносин із позивачкою. Позивач зазначила, що їх відносини закінчилися в серпні, а дитина народилась у грудні 1942 р. На основі показів свідків і позивачки суддя виніс схвальне для жінки рішення [22].

У деяких випадках єдиним варіантом доведення батьківства був аналіз крові. Призначення аліментів відбувалося лише після подібного підтвердження [8]. Якщо не було доведено батьківство чоловіка, на якого складався позов про аліменти, то жінці відмовляли. Це правило застосовувалося навіть у тому випадку, якщо він був її законним чоловіком. Наприклад, відповідач по справі В. Маслов був офіційно одружений на Г. Масловій, але на момент проведення судового засідання його місце знаходження було невідоме, а тому суд відмовив позивачці [18].

Як зазначалося в нормативно-правових актах, які регулювали діяльність цивільних судів, першочерговим завданням судді було укладення мирної угоди сторін, але інколи сторони доходили до мирного рішення до засідання суду. Так, Н. Антонюк подала заяву до суду про утримання себе та своєї малолітньої доньки, але на судовому засіданні сторони оголосили про своє примирення і справа була закрита [6].

Окрім власне коштів для утримання дитини, позивач мав право вимагати у відповідача і засобів для власного проживання. Так, Міровий суд Луцького району зобов'язав Ф. Ворошилюку видавати щомісячно М. Ворошилюк 15 кг зерна у чистому і сухому вигляді по 1 кг круп, 1 кг жиру і 30 кг картоплі і 200 крб щомісяця на утримання дитини [9].

Кожна справа мала свою ціну позову, яка залежала від суми аліментів, яку вимагав позивач. Для прикладу, Т. Твердюк подала позов про стягнення 100 крб для утримання дитини від С. Микитюка. Ціна позову становила 1200 крб як сумарна кількість виплат, які мала отримати позивач протягом одного року. Відповідно судові витрати у розмірі 32 крб і 50 крб за переведення справи мав оплатити відповідач, але це правило застосовувалося в разі схвального рішення суду на користь позивача [28].

Винятком із правила про позивачів-жінок став позов Г. Кудри до Г. Кудри про відібрання сина. Чоловік наполягав на тому, що жінка не доглядає дитину, але суд, виходячи з інтересів дитини, вирішив залишити її з матір'ю. У судовому засіданні брав участь і адвокат відповідачки [12].

Ще одним методом захисту прав неповнолітніх було визнання дитини такою, яка була народжена у шлюбі, навіть без його офіційної реєстрації на момент народження [10]. Так, О. Ходоровський і Б. Ходоровська надали суду посвідку про шлюб за 1942 р., нотаріально завірені освідчення про те, що Генрик-Лех Ходоровський 1936 р. н. був народжений під час їх спільного проживання [13].

Що ж стосується території ВЗО, то, аналізуючи розглянуті автором справи, можна зробити висновок, що суми аліментів були достатньо схожими як у відсотковому відношенні, так власне і в сталих сумах. Основна частина справ вирішувалася на користь позивачок із рішенням виплачувати їм 25% заробітної плати батька дитини [33; 34]. Для прикладу, позов П. Букшіної до А. Наталухи закінчився рішенням судової комісії м. Суми про призначення виплат аліментів у розмірі 100 крб до досягнення повноліття доньки. Окремий акцент автор робить на тому, що відсутність відповідача на судовому засіданні не була підставою до його переносу або відміни [30].

Відомі й випадки, коли сума на утримання двох дітей могла доходити до 50% заробітної плати. Про це свідчить касаційна скарга К. Михайличенка, якого Сумський міський суд зобов'язав виплачувати дружині 50% своєї заробітної плати на утримання двох дітей. Суд не врахував, що одному з дітей було на момент винесення рішення 17 років. Розглядаючи норми, які стосувалися дієздатності, можна зробити висновок, що на території ВЗО повноліття людини наступало з 18-річного віку, а не з 16 років, як це було на території РКУ. Касаційний суд задовольнив позов К. Михайличенка – суму аліментів зменшили до 30% заробітної плати [31].

На теренах ВЗО також була можливою практика виплати аліментів продуктами харчування. Так, Понорницький міровий суд зобов'язав О. Войтенка, окрім надання щомісяця продуктів харчування, купувати дитині щороку пару взуття. Після прохання позивачки переглянути справу суд додав виплату по 50 крб щомісяця [36]. До виплати продуктами харчування цей же суд зобов'язав і І. Овсієнка. Взуття дитині він зобов'язувався купувати кожні 2 роки [35].

Встановлення батьківства на території ВЗО відбувалося також за показами свідків. Так, М. Трихлібу суд призначив виплату аліментів у розмірі 25% заробітної плати і визначив місячний термін для того, щоб надати суду безапеляційні докази того, що він не є батьком дитини У. Кулібової. Лише ця умова могла стати підставою для перегляду справи. На судовому засіданні був присутній адвокат позивачки [37].

У справах про аліменти на території ВЗО не встановлювалася ціна позову. Судовим митом у Понорницькому мировому суді визначалися сталі суми у 15–20 крб за подання заяви і 5 крб за надання виконавчого листа [35, арк. 2; 34, арк. 2; 33, арк. 3]. У м. Суми встановлювалося судове мито у 48 крб і збір за надання повідомлення про явку до суду – 2 крб [30, арк. 1]. Касаційна скарга вартувала сторонам 26 крб [31, арк. 1].

На теренах РКУ місцеві судді неоднаково застосовували нормативні акти, які врегульовували процедуру усиновлення. В окремих генеральних комісаріатах це було юридично неможливим. Такий висновок можна зробити, аналізуючи справу про усиновлення С. Ленчука, батьки якого померли за різних обставин. Суддя, відмовляючи претендентам на усиновлення, аргументував це при першому слуханні очікуванням відповідних розпоряджень німецької влади. При повторному слуханні, керуючись «Правилами для тимчасового впорядкування особового, родинного

і спадкового права в Райхскомісаріаті Україна», зазначив, що за цим нормативно-правовим актом усиновлення було неможливе [14].

Судді в інших генеральних комісаріатах РКУ без зволікань проводили процедуру усиновлення. Так, до суду м. Мелітополь у травні 1943 р. звернувся Ф. Литвиненко, який просив надати йому право на усиновлення 4-річного С. Яковлева. На судове засідання з'явилася і дружина позивача. Суддя з'ясував, що це подружжя володіє будинком, є матеріально забезпеченим, але дітей не має. Матір дитини, яка також була викликана до суду, повідомила, що не мала засобів до існування, а її чоловік загинув на війні. До того ж вона доводилась двоюрідною сестрою Ф. Литвиненко. Вивчивши всі обставини справи, суддя виніс рішення про усиновлення С. Яковлева та внесення відповідних змін у його особисті документи [32].

На противагу автор зазначає справу Н. Нагорної з м. Суми про усиновлення дівчинки, вихованки дитячого будинку № 1. Правовий відділ м. Суми надав дозвіл про усиновлення і надання

прізвища матері, незважаючи на те, що жінка заміжня, чоловік перебував у Червоній армії і жодного його дозволу на усиновлення до справи не було долучено [29].

Висновки. Одним із засобів впливу на місцевий соціум РКУ та ВЗО використовувалися і судові органи, працівники яких, діючи виключно в руслі виданих німецькою стороною нормативних установок, здійснювали захист прав та інтересів неповнолітніх осіб. Здебільшого рішення судових органів цих окупаційних зон стосувалися аліментних платежів на утримання неповнолітніх осіб. Ці виплати призначалися як у грошовій, так і в натуральній формах. У разі необхідності судові органи РКУ та ВЗО могли проводити процедуру усиновлення.

Необхідно зазначити, що цивільними суддями подекуди неоднорідно застосовувалися діючі нормативно-правові акти. Зокрема, це стосується процедури усиновлення неповнолітніх осіб, різних рівнів аліментних платежів і матеріальних зобов'язань, покладених на осіб, визнаних винними у розірванні шлюбу.

Список літератури:

1. Гончаренко О. Громадянський статус місцевого населення окупованої України: аналіз нормативних заходів комендатур Вермахту та цивільної адміністрації Райхскомісаріату «Україна» (1941–1944 рр.). Мандрівець. № 3. 2011. С. 29–33.
2. Гончаренко О. Інститут шлюбу в системі сімейного законодавства окупаційної адміністрації Рейхскомісаріату «Україна»: аналіз нормативно-правової бази (1941–1944 рр.). Наукові записки з української історії: Збірник наукових статей. Вип. 22. Переяслав-Хмельницький, 2009. С. 181–187.
3. Гончаренко О. Повсякденне життя українського населення крізь призму документів судочинства органів цивільної адміністрації Райхскомісаріату «Україна» (1941–1944 рр.). Історія повсякденності: теорія та практика: матеріали Всеукр. наук. конф., 14–15 трав. 2010 р. Переяслав-Хмельницький, 2010. 246 с.
4. Гончаренко О. Судова та управлінсько-розпорядча практика установ окупаційної адміністрації Рейхскомісаріату «Україна» у сфері припинення сімейних правовідносин (1941–1944 рр.). Часопис української історії. Київ, 2009. Вип. 16. С. 59–64.
5. Гончаренко О.М. Функціонування окупаційної адміністрації Райхскомісаріату «Україна»: управлінсько-розпорядчі та організаційно-правові аспекти (1941–1944 рр.): монографія. К.: НПУ імені М.П. Драгоманова, 2011. 600 с.
6. Державний архів Волинської області (далі – ДАВО), Ф, Р-71, Оп. 1, Спр. 178, 13 арк.
7. ДАВО, Ф, Р-71, Оп. 1, Спр. 187, 17 арк.
8. ДАВО, Ф, Р-71, Оп. 1, Спр. 200, 32 арк.
9. ДАВО, Ф, Р-71, Оп. 1, Спр. 212, 15 арк.
10. ДАВО, Ф, Р-71, Оп. 1, Спр. 216, 9 арк.
11. ДАВО, Ф, Р-71, Оп. 1, Спр. 264, 17 арк.
12. ДАВО, Ф, Р-71, Оп. 1, Спр. 285, 12 арк.
13. ДАВО, Ф, Р-71, Оп. 1, Спр. 309, 12 арк.
14. ДАВО, Ф, Р-71, Оп. 1, Спр. 320, 13 арк.
15. Державний архів Полтавської області (далі – ДАПО), Ф, Р-2302, Оп. 1, Спр. 4, арк. 38–40.
16. ДАПО, Ф, Р-2357, Оп. 1, Спр. 12.
17. ДАПО, Ф, Р-2357, Оп. 1, Спр. 18, 10 арк.
18. ДАПО, Ф, Р-2357, Оп. 1, Спр. 19.
19. ДАПО, Ф, Р-2357, Оп. 1, Спр. 23, 9 арк.
20. ДАПО, Ф, Р-2357, Оп. 1, Спр. 24, 13 арк.
21. ДАПО, Ф, Р-2357, Оп. 1, Спр. 30, 8 арк.;
22. ДАПО, Ф, Р-2357, Оп. 1, Спр. 35, 24 арк.

23. ДАПО, Ф. Р-2357, Оп. 1, Спр. 37, 5 арк.;
24. ДАПО, Ф. Р-2357, Оп. 1, Спр. 47, 8 арк.
25. ДАПО, Ф. Р-2357, Оп. 1, Спр. 49, 26 арк.
26. ДАПО, Ф. Р-2357, Оп. 1, Спр. 50, 7 арк.
27. ДАПО, Ф. Р-2763, Оп. 1, Спр. 21, 26 арк.
28. Державний архів Рівненської області, Ф, Р-59, Оп. 1, Спр. 207, 23 арк.
29. Державний архів Сумської області (далі – ДАСО), Ф. Р-1841, Оп. 7, Спр. 116, 6 арк.
30. ДАСО, Ф. Р-1904, Оп. 1, Спр. 24, 12 арк.
31. ДАСО, Ф. Р-1904, Оп. 1, Спр. 51, 9 арк.
32. Державний архів Херсонської області, Ф. Р-3077. Оп. 2. Спр. 2. Арк. 1–10.
33. Державний архів Чернігівської області (далі – ДАЧО), Ф. Р-3067, Оп. 1, Спр. 128, 10 арк.
34. ДАЧО, Ф. Р-3067, Оп. 1, Спр. 132, 7 арк.
35. ДАЧО, Ф. Р-3067, Оп. 1, Спр. 154, 7 арк.
36. ДАЧО, Ф. Р-3067, Оп. 1, Спр. 272, 7 арк.
37. ДАЧО, Ф. Р-3067, Оп. 1, Спр. 276, 12 арк.
38. Куницький М.П. Соціально-правовий статус місцевого населення Райхскомісаріату «Україна» (1941–1944 рр.) : монографія. К. : ПП «НВЦ «Профі», 2014. 564 с.

Ivanenko A.O. LEGAL PRACTICE OF THE MINORS' RIGHTS AND INTERESTS PROTECTION IN THE REICH COMMISSARIAT "UKRAINE" AND THE MILITARY OCCUPATION ZONE (1941–1944)

The state always cares for minors in a certain way, issuing and sanctioning legislative regulations. During Nazi occupation of the territory of Ukraine the very fact of our people's existence was questioned and the German administration used the extra-judicial repressive and punitive means of influencing the behavior of the local population as the main instrument. However, in the arsenal of influencing means there were also judicial authorities, whose employees, acting exclusively within the normative documents issued by the German side, protected the rights and interests of minors. In order to regulate the civil relations of the local population, the occupation administration created civil courts. The analysis and generalization of civil jurisprudence in the Reich Commissariat "Ukraine" and the military occupation zone shows that alimony payments were extremely common in the occupation period.

In the article, the author concludes that one of the means of influencing the local society of the RCU and MOZ was the use of judicial authorities, whose employees, acting exclusively according to the normative documents issued by the German side, protected the rights and interests of minors. For the most part, the decisions of the judicial authorities of these occupation zones concerned alimony payments for the maintenance of minors. These payments were made in cash and in kind. If necessary, the judicial authorities of the RCU and MOZ could conduct the adoption procedure. The author stated that the civil judges in many cases applied the existing normative legal acts. This included the procedure for adoption of minors, the various levels of alimony payments and financial obligations imposed on persons found guilty of divorce.

Key words: minor, marriage, parents, alimony, money, court.